

УДК 314.745.23: 316.628.2
DOI: 10.24144/2524-0609.2022.51.54-57

Жиленко Руслан В'ячеславович
кандидат історичних наук, доцент
кафедра соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м.Ужгород, Україна
ruslan.zhylenko@uznhu.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0002-2227-4534>

Афанасьєв Дмитро Миколайович
кандидат соціологічних наук, доцент
кафедра соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м.Ужгород, Україна
dmytro.afanasiev@uznhu.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0002-2157-0331>

ЛОКАЛЬНИЙ ВИМІР ПОТРЕБ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ПРИКЛАД УЖГОРОДСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Анотація. З початку російської збройної агресії в Україні в разі збільшилась чисельність внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Громади на Західній Україні є переважно невеликими і зіткнулися з серйозними викликами щодо розміщення та задоволення нагальних потреб ВПО. Тривалість війни радикально впливатиме на зростання середньострокових та довгострокових потреб ВПО. Тому метою даного дослідження стало з'ясування профілю потреб внутрішньо переміщених осіб в Ужгородській територіальній громаді та способи їх реалізації. Теоретичною основою дослідження є методи аналізу, синтезу, узагальнення та класифікації. Емпіричною основою дослідження потреб ВПО є якісна оцінка найбільш нагальних запитів осіб даної категорії. Для такої якісної оцінки був обраний метод фокус-групових дискусій. Дослідження було проведено 19 липня 2022 року. Респондентами виступили внутрішньо переміщені особи, які з початку бойових дій проживають в Ужгородській ТГ. За результатами фокус-групового дослідження, на базі одного із гуртожитків ДВНЗ «Ужгородський національний університет» було відкрито Дитячий простір для дітей дошкільного віку, а також розпочалося створення коворкінгу, який забезпечить можливість навчатися та працювати дистанційно для школярів, студентів та дорослих ВПО.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, потреби, локальна громада, російсько-українська війна.

Вступ. З 24 лютого 2022 року третина українців була вимушена покинути свої домівки. Це найбільша криза переміщення людей у світі на сьогодні. Близько 7 мільйонів людей були переміщені всередині України, а близько 13 мільйонів людей, за оцінками, перебувають у постраждалих районах або не можуть виїхати через підвищені ризики безпеки, руйнування мостів і доріг, а також відсутність ресурсів або інформації про те, де знайти безпеку та житло.

У східній і південній частинах України тривають напади на населені пункти цивільного населення та цивільну інфраструктуру, що ставить під загрозу життя людей і доступ до основних послуг. Крім нових переміщень і вторинних переміщень, спостерігаються повернення до місць постійного проживання, де військові дії припинилися. Ужгород в довоєнний час вважався найменшим обласним центром, а з початком воєнної агресії у пікові періоди в місто прибувало до третини від кількості його мешканців. Психологічний шок, брак доступного та дешевого житла, чуже культурне середовище – ось неповний перелік проблем з якими зіткнулися внутрішньо переміщені особи в перші години після прибуття в Ужгород.

Чим довше триватиме війна, тим самим зростатимуть середньострокові та довгострокові потреби людей, які постраждали від конфлікту, ВПО та тих, хто повернувся, щоб відновити своє життя, і потребуватиме постійної підтримки з боку гуманітарної та міжнародної спільноти в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні присвячено багато наукових праць та соціологічних досліджень. З 2014 року ґрунтовні дослідження опублікували О. Балакірева, Е. Лібанова, О. Новікова, О. Амоша, В. Антонюк, В. Ляшенко, Ю. Залознова,

Л. Шамілева, Л. Логачова, О. Панькова, М. Солдак, О. Касперович, О. Іщенко, О. Прогнімак, О. Сидорчук, О. Хандій та інші. Ю. Середа стверджує, що нинішня Україна та більшість держав, які мають велику чисельність ВПО, належать до країн з низьким рівнем економічного розвитку, внаслідок чого власні ресурси і можливості є дуже обмеженими не тільки для довгострокових інвестицій, але й для реагування на короткострокові потреби переселенців. У цьому контексті дуже важливо розуміти чинники, які можуть сприяти соціальній інтеграції ВПО в умовах обмежених ресурсів. Автор стверджує, що ВПО мають навички та досвід, які можуть бути корисними для приймаючих громад, і у випадку їх ефективного використання стають базисом успішної інтеграції. Найуразливішими у контексті соціальної інтеграції є ВПО, що надають пріоритет зв'язкам у межах найближчого оточення (родина, друзі). Одним із завдань в Ужгородській ТГ є розбудова «об'єднуючих» соціальних мереж ВПО, що виступає важливим чинником успішної соціальної інтеграції. На думку Ю. Середи, у цьому контексті важливо забезпечити: регулярний моніторинг бажаних довготривалих стратегій ВПО, зокрема щодо локальної інтеграції; участь ВПО у плануванні та управлінні програмами, які їх стосуються, особливо на муніципальному рівні (необхідно залучати всі групи переміщеного населення); інформування ВПО та приймаючих громад про можливості участі в таких програмах, а також заохочувати їх робити усвідомлений вибір [1, с.29].

Метою статті є з'ясування профілю потреб внутрішньо переміщених осіб в локальній громаді та способи їх реалізації. Теоретичною основою дослідження є методи аналізу, синтезу, узагальнення та класифікації. Емпіричною основою дослідження по-

треб ВПО є якісна оцінка найбільш нагальних запитів осіб даної категорії. Для такої якісної оцінки був обраний метод фокус-групових дискусій. Дослідження було проведено 19 липня 2022 року. Респондентами виступили внутрішньо переміщені особи, які з початку бойових дій проживають в Ужгородській ТГ.

Виклад основного матеріалу. При оцінці профілю потреб певних категорій варто звернути увагу на ситуації, при яких формуються ці потреби. Триваюча війна, криза довіри та чуже середовище та інші ситуації кардинальним чином впливають на населення шляхом розвитку психічних розладів. Ці стани серед інших проблем можуть включати посттравматичні стресові розлади (ПТСР), депресії, тривожність, черепно-мозкові травми та зловживання психоактивними речовинами тощо. Через травматичне середовище, в якому перебувають внутрішньо переміщені особи, які евакуювалися з зони бойових дій, вони мають значно більший ризик розвитку цих проблем зі здоров'ям. Ці проблеми можна подолати за умови зняття гостроти вказаних ситуацій, переходу в більш безпечне середовище та звернення до соціальних працівників та психологів.

Українські дослідники А. Хаустова та Л. Трачук стверджують, що ПТСР є дуже давньою людською «вадою» та предметом аналізу з часів Античності. Посттравматичний стресовий розлад – це проблема тривожного стану, що може виникнути після того, як людина зазнає травматичного або глибокого емоційного життєвого досвіду. У той час як організм здорової людини має тенденцію повертатися до вихідного положення після переживання стресової ситуації, особи з розвинутим посттравматичним стресовим розладом, продовжують виділяти гормони та хімічні речовини, пов'язані зі стресом [2, с.10].

Учасники фокус-групового дослідження прибули в Ужгород в кінці лютого – початку березня 2022 року і на момент дослідження (липень 2022 року) більшість гострих симптомів ПТСР були зняті.

Опис обставин переїзду більшістю респондентів полягав в деталізованій хронології виїзду з-під обстрілів до Ужгороду. *«Ми живемо на Північній Салтівці (Харків). 24 лютого почули вибухи і спустились в підвал. Витримали 4-5 днів і вирішили їхати подалі. Полтава нас не прийняла. Тільки в'їхали у Вінницю, відразу були вибухи на аеродромі. То ми вирішили їхати на самий захід країни. Так ми опинились в Ужгороді і знайшли гуртожиток» (Наталія, Харківська область).*

Більшість респондентів досі сприймають свій переїзд до Ужгороду як тимчасове явище, сподіваючись повернутися додому найближчими місяцями (найперше, з причин необхідності продовження навчання дітей). Вони отримують допомогу від волонтерів, громадських організацій, родичів та друзів та живуть у новому місці на свої заощадження. Переважна більшість ВПО, що переїхали в Ужгород – це вихідці з міст і передмість Донецької, Запорізької Луганської, Харківської та Херсонської областей. Жінки та діти становлять основну частину переселенців. Чоловіки, як правило, залишаються вдома працювати, доглядати за майном або вступають до лав Збройних сил України. За інформацією респондентів, літні люди теж здебільшого залишаються у місцях свого постійного проживання, оскільки не хочуть їхати чи не в змозі це зробити.

Деякі респонденти згадували конкретні моменти, які підштовхнули їх до переїзду. Зокрема одна жінка вирішила переїхати, коли побачила влучання ракети у військову частину навпроти свого будинку. Інша співрозмовниця розповіла, як виїхала з дити-

ною із рідного Северодонецька після того, як особисто стала свідком вибуху у п'ятиповерховому будинку коли проходила повз нього. Через обстріл населених пунктів у перші дні респондентам доводилося проводити ночі у бомбосховищах або тимчасових укриттях. Прагнення вберегти дітей від травмуючих подій та побоювання за їхню безпеку стали вагомими аргументами для багатьох сімей у прийнятті рішення про переїзді якщо не всієї родини, то принаймні її частини. Під час фокус-групового дослідження були повідомлення, що у маленьких дітей з'явилися проблеми зі сном та побоювання гучних звуків. Деякі діти замкнулися в собі і перестали розмовляти, інші почали грати у війну і проявляти агресивність. Однак більшість батьків погодилися з думкою, що коли діти знаходяться деякий час у безпечних умовах в м.Ужгород, вищезазначені симптоми у них зникають. При цьому деякі батьки зазначили, що їхні діти продовжують боятися літаків, гвинтокрилів та різких звуків, що нагадують вибухи.

Респондентам було надане безкоштовне житло в приміщеннях ДВНЗ «Ужгородський національний університет», який володіє найбільшою кількістю будівель в Ужгороді. Витрати на комунальні послуги покриваються ДВНЗ «Ужгородський національний університет», хоча, зазвичай, фінансування має покриватися обласними або міськими адміністраціями. Однак, деяким переселенцям неофіційно повідомили, що їм незабаром доведеться сплачувати підвищені рахунки за комунальні послуги, хоча конкретна інформація з цього питання поки що відсутня. Приклад демонструє більш поширені побоювання щодо того, що приватні установи, які досі надавали безкоштовне житло ВПО, майже вичерпали наявні для них ресурси.

Житлові умови в приміщеннях університету респонденти оцінюють задовільними. *«Дах є над головою і це вже добре. Маємо можливість задовольнити свої гігієнічні потреби (санвузли є роздільними), приготувати їжу, прати білизну. Прибирають постійно. Гріх скаржитись на умови» (Лілія, Донецька область).* *«Гаряча вода є. І холодна. І миші є і таргани. Але миримось з ними. Крайчих умов не знайдемо» (Ганна, Херсонська область).* За словами респондентів є певні проблеми співмешкання зі студентами, які іноді створюють шум на поверсі. Але кримінальних подій немає.

Стан приміщень у гуртожитках суттєво відрізняється: від просторих, нещодавно відремонтованих номерів з ванними кімнатами до занедбаних приміщень, які не використовувалися багато років. У деяких випадках приміщення було перенаселено і люди скаржилися на відсутність особистого простору. У деяких гуртожитках була обмежена кількість санвузлів, якими одночасно користувалися як чоловіки, так і жінки. Крім того, в деяких приміщеннях була відсутня ізоляція та система гарячого водопостачання. Подальша відсутність гарячого водопостачання та опалення може стати серйозною проблемою для багатьох ВПО, якщо вони не повернуться додому до жовтня. Ще однією проблемою для тих, хто зараз мешкає у гуртожитках, є те, що з початком навчального року їм доведеться шукати нове житло, вивільнюючи його для студентів.

Респонденти постійно обмінюються інформацією, яка становить колективний інтерес. Наприклад, місяця роздачі гуманітарної допомоги, інформація для отримання медичної допомоги, освітніх послуг дітям тощо. Організації цілеспрямовано відвідують гуртожиток та поширюють інформацію про події. Працює «сарафанне радіо». *«Нас взяли «під крило»*

від Управління у справах дітей. Адже ми прийомна сім'я і потребуємо посиленої уваги. Дають нам інформацію де взяти «памперси», їжу, одяг, іграшки» (Наталія, Харківська область).

З працевлаштуванням у респондентів в даний час є серйозні проблеми. «ВПО не бажають брати на роботу. «Годують сніданками» і просять прийти завтра, в понеділок. Або кажуть, що вакансія вже зайнята. Власники підприємств не йдуть нам на зустріч у працевлаштуванні» (Ольга, Харківська область). Внутрішньо переміщені особи мали різний досвід отримання соціальних виплат, таких як допомога по догляду за дитиною та пенсії, у приймаючих областях. Теоретично жодних перешкод у отриманні соціальних виплат в Ужгороді не очікувалося, але на практиці деякі родини переселенців стали жертвами пов'язаних із документами бюрократичних формальностей, що викликало затримку виплат іноді на кілька місяців. Багато респондентів висловили розчарування з приводу трудомісткості процедури оформлення та відсутності інформації з органів державної влади щодо їхнього статусу та прав. Вони також критикували центральні органи державної влади за те, що ті не підготували необхідну нормативно-правову базу з питань ВПО та не виділяють бюджетних коштів для надання допомоги переселенцям. Водночас ВПО були вдячні за гостинність та допомогу, надану ним інститутами громадянського суспільства та місцевими жителями у скрутній ситуації. «Ми отримали щойно допомогу як ВПО вперше. Чекали чотири місяці для цього. Хоча за всі попередні місяці виплатили все. Але 1200 гривень заплатили відразу за проживання в гуртожитку» (Ганна, Херсонська область)

Не всі респонденти за час, що пройшов з часу поселення в Ужгородській ТГ, звертались до послуг лікарів. Зі доступом до медичного обслуговування ситуація неоднозначна. Деякі респонденти характеризуючи надання медичних послуг ВПО державними установами охорони здоров'я стверджували, що вони забезпечуються на належному рівні, тоді як інші ВПО казали, що доступ до медичного обслуговування є проблематичним. Проте, частина респондентів, яка зверталась до лікарів, задоволена наданими послугами. Причому, звертались до державних та приватних медичних установ. У закладах обох форм власності була надана кваліфікована допомога респондентам. «Я зверталась до швидкої допомоги для дитини. Вночі температура підскочила до 40 градусів. Допомогу надали якісну. Виписали необхідні направлення до вузьких спеціалістів, які надали якісні послуги, всі необхідні процедури, ліки дитині виписали, які допомогли подолати хворобу» (Лілія, Донецька область).

Деякі поліклінік в місті надають медичну допомогу, а також деякі місцеві лікарі та медсестри надають ВПО медичні послуги на волонтерських засадах. Проте ВПО часто потребують фінансової підтримки для придбання необхідних ліків або отримання доступу до спеціалізованих медичних послуг. Ті, хто страждає на хронічні захворювання та приймає прописані ліки, зіткнулися з труднощами, намагаючись отримати рецепти на необхідні ліки повторно. Представники громадянського суспільства зі свого боку частково вирішують цю проблему, покриваючи витрати на медичне обслуговування та сприяючи ВПО в отриманні доступу до стаціонарного лікування.

На думку респондентів, з освітніми послугами є проблеми в Ужгородській ТГ. «Я оформляла дитину в освітній заклад. До нас ніхто не довів інформацію, де ми закріплені. Я пішла в найближчу школу №3, яка

поруч. Мені відмовили, адже ми до неї не відносимося. А відносимося до школи №2, яка знаходиться далі від місця проживання. Там мені сказали, що і до цієї школи ми не відносимося. А куди звертатись не сказали. Я пішла в Департамент освіти, де також нічого не могли сказати. Але одна жіночка взялась ретельніше досліджувати це питання і з'ясувала, що ми відносимося все таки до школи №2. Я зробила всі довідки і подала до обидвох шкіл. З 1 вересня ми будемо ходити до школи №2 і, наразі, дитина отримуватиме освіту» (Ольга, Харківська область). «Добре, що УжНУ організувало ігрову кімнату, де ми можемо на деякий час влаштувати наших дітей. Нам необхідно вирішити різні проблеми: або піти до стоматолога, або виходити довідку, на прийом до лікаря в поліклініку. І ми з 9 до 13 години можемо віддати дитину на догляд працівників УжНУ» (Наталія, Харківська область).

Респонденти в основному ми не звертались за правовою допомогою. Не було проблем з оформленням довідок ВПО. «Ми звертались до органів поліції. Адже перед війною дитина мала отримати паспорт на 14 років. Поки виготовлювався документ, почалась війна і з Києва вивезли документи в невідомому напрямку. Вже в Ужгороді ми зробили декілька запитів. І, буквально, пару тижнів тому дитина отримала свій перший паспорт» (Ольга, Харківська область)

За психологічною допомогою респонденти звертаються в приватному порядку. В процесі фокус-групи стало очевидним, що учасники дискусії не готові обговорювати власні переживання з модератором. Наголосили при цьому, що психологи постійно відвідують гуртожиток та пропонують власну допомогу, а мешканці вже самі вирішують чи користуватись такою допомогою.

Респонденти висловили сподівання швидке закінчення війни та повернення додому. Основне хвилювання пов'язане з початком навчального року та потенційною необхідністю звільнити приміщення в гуртожитку, у зв'язку з заїздом студентів. Також респонденти висловили побажання обладнати технікою якесь приміщення щоб діти могли займатись на уроках-онлайн та для виконання домашніх завдань.

На думку Л.Ганущак-Єфіменко та І.Гончаренко внутрішнє переміщення призводить до значних фінансових витрат для окремих осіб, домогосподарств, спільнот походження та призначення, приватного сектору, місцевих та національних урядів, а також агентств з надання гуманітарної допомоги та міжнародних донорів. Витрати, пов'язані з початковою фазою переміщення, коли люди спочатку змушені втекти, включають забезпечення людей, що постраждали, житлом, харчуванням, охороною здоров'я, транспортом та іншими основними послугами. Такі витрати часто покриваються самими вимушеними переселенцями, приймаючою громадою та гуманітарними організаціями, але вони повинні розглядатися як непередбачені зобов'язання місцевих та національних організацій під час та після шоків, щоб зменшити їх вплив на домогосподарства, економіку та громадські операції. Вони в змозі інвестувати в попереднє зменшення ризику для зменшення посткризового навантаження для всіх зацікавлених сторін. Більш довгострокові витрати можна зрозуміти з точки зору втрати можливостей, або економічного потенціалу, внутрішніх переміщених осіб та приймаючої громади [3, с.31-32].

Потенціал Ужгородської громади не в повній мірі використовується органами влади для задоволення потреб ВПО. Особливо відчутними є прогали-

ни в освітній сфері та на ринку праці. Інтенсифікація роботи в цих сферах здатна прискорити адаптацію ВПО до нових умов проживання.

Висновки. Якісне фокус-групове дослідження виявлення найбільш нагальних потреб внутрішньо переміщених осіб дозволило дослідникам, адміністрації Ужгородського національного університету та громадському сектору напрацювати рекомендації та практичні кроки з реалізації потреб ВПО. ГО

«Волонтеріат УжНУ», який складається із працівників університету, розробила та розпочала реалізацію ряду проєктів, покликаних задовольнити потреби, виявлені протягом дослідження. На базі одного із гуртожитків університету було відкрито Дитячий простір для дітей дошкільного віку, а також розпочалося створення коворкінгу, який забезпечить можливість навчатися та працювати дистанційно для школярів, студентів та дорослих ВПО.

Список використаної літератури

1. Серєда Ю.В. Соціальний капітал внутрішньо переміщених осіб як чинник локальної інтеграції в Україні. *Український соціум*. 2015. № 3. С. 29-41.
2. Khaustova A., Trachuk L. Post-traumatic stress disorder: a historical perspective. *Archives of psychiatry*. 2015. No 21, 1 (80). P.6–11.
3. Ганущак-Єфіменко Л.М., Гончаренко І.М. Реінтеграція вимушених переселенців та демобілізованих військовослужбовців із зони ООС (АТО). *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія: Економічні науки*. 2018. № 3 (123). С. 22–36.

References

1. Sereda, Yu.V. (2015). Sotsialnyi kapital vnutrishno peremishchenykh osob yak chynnyk lokalnoi intehratsii v Ukraini [Social capital of internally displaced persons as a factor of local integration in Ukraine]. *Ukrainskyi sotsium*, 3, 29-41. [in Ukrainian].
2. Khaustova, A., & Trachuk, L. (2015). Post-traumatic stress disorder: a historical perspective. *Archives of psychiatry*, 21, 1 (80), 6–11.
3. Hanushchak-Iefimenko, L.M., & Honcharenko, I.M. (2018). Reintehratsiia vymushenykh pereselentsiv ta demobilizovanykh viiskovosluzhbovtiv iz zony OOS (ATO) [Reintegration of forcibly displaced persons and demobilized servicemen from the zone of OUF]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu tekhnologii ta dizainu. Seriiia " Ekonomichni nauky*, 3 (123), 22–36. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.09.2022 р.
Стаття прийнята до друку 03.10.2022 р.

Zhylenko Ruslan

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Department of Sociology and Social Work
State University «Uzhhorod National University», Uzhhorod, Ukraine

Afanasiev Dmytro

Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor
Department of Sociology and Social Work
State University «Uzhhorod National University», Uzhhorod, Ukraine

LOCAL DIMENSION OF THE NEEDS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS: THE EXAMPLE OF UZHGOROD TERRITORIAL COMMUNITY

Abstract. Since the beginning of the Russian armed aggression in Ukraine, the number of internally displaced persons (IDPs) has increased many times. Communities in Western Ukraine are mostly small and have faced serious challenges in accommodating and meeting the urgent needs of IDPs. The duration of the war will radically affect the growth of medium-term and long-term needs of IDPs. Because of the traumatic environment in which IDPs who have been evacuated from a war zone find themselves, they are at a significantly higher risk of developing these health problems. These problems can be overcome by de-escalating the specified situations, moving to a safer environment and contacting social workers and psychologists. Therefore, the purpose of this study was to find out the profile of the needs of internally displaced persons in the Uzhgorod territorial community and the methods of their implementation. One of the tasks of the Uzhgorod TG is the development of "uniting" social networks of IDPs, which is an important factor in successful social integration. The potential of the Uzhgorod community is not fully used by the authorities to meet the needs of IDPs. Gaps in the educational sphere and the labor market are especially noticeable. Intensification of work in these areas can accelerate the adaptation of IDPs to new living conditions. According to the results of a focus group study, a Children's Space for preschool children was opened on the basis of one of the dormitories of the Uzhhorod National University, and the creation of a co-working space, which will provide the opportunity to study and work remotely for schoolchildren, students and adult IDPs, has also begun.

Key words: internally displaced persons, needs, local community, russian-Ukrainian war.